

Bölcskei Andrea, Korai keletkezésű helynevek a Brit-szigeteken

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2025. 433 oldal

BÖLCSKEI ANDREA *Korai keletkezésű helynevek a Brit-szigeteken* című monográfiája hiánypótló munka a történeti helynévkutatás és a brit szigetvilág korai nyelvi rétegeinek vizsgálata terén, amely szerteágazó helynév-tipológiai elemzéssel járul hozzá a kora középkori helynévadás jobb megértéséhez.

A kötet bevezető egysége – a könyv fejezeteinek rövid bemutatása után – két kulcsfogalom, a téma szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró terminus, a helynévi szubszt-rátum és szupersztrátum definiálásával indít. Előbbi rétegbe tartoznak azok az eredeti lakosság nyelvében keletkezett helynevek, amelyek direkt vagy indirekt módon kerültek át a területre újonnan érkezők nyelvébe. Ezek között találkozunk például nagy folyók, tavak, domborzati alakulatok stb. neveivel. A vizsgált korpusz tekintetében a Brit-szigeteken lefolyt nagy népességmozgásoknak köszönhetően területenként eltérő szubszt-rátummal kell számolnunk. A helynévi szupersztrátumot olyan helynevek alkotják, melyek a területen csak rövidebb ideig élő népcsoportok nyelvében keletkeztek. A szerző deklarálta a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-tipológiai modell szemléletére és fogalomkészletére (pl. névrész, névelem stb.) támaszkodik munkája során, azonban sok esetben el is tér attól. Az egyes elemző fejezetekben emellett az angol névtani szakirodalomban szokásos módszertani eljárásokról is beszámol a szerző (lásd például a természeti környezetre utaló nevek esetében).

A könnyebb tájékozódás érdekében a Bevezetésben listászerűen közli a szerző, hogy a monográfiában említett nyelveket és nyelvváltozatokat mikor használták a térségben, illetve itt kaptak helyet a kötetben alkalmazott rövidítések (pl. a megyék nevei), valamint a leggyakrabban hivatkozott helynévi alaprészek is (jelentésükkel együtt). Az analízis alapjául szolgáló korpuszról nem tesz említést BÖLCSKEI ANDREA: mindössze az Irodalomjegyzék 35 tételes, nyomtatott és online forrásokat felsorakoztató listája utal arra, hogy jelentős névanyag képezhette a vizsgálat hátterét. Egy személyes beszélgetés alkalmával azonban kiderült, hogy a vizsgált névállomány mintegy 6000 tételt foglal magában.

A könyv második egysége a Brit-szigetek földrajzi sajátosságait veszi számba röviden, majd az egyes népeket és népcsoportokat mutatja be. A felvázoltak alapján egy kulturálisan és nyelvileg is igen színes kép bontakozik ki az olvasó előtt. Beszél a prekelta népcsoportok (i. e. 750 körül), a kelták (i. e. 750 k.–i. sz. 43), a rómaiak (i. sz. 43–410) korától. Az angolszászok korának (410–8. sz. vége) bemutatását a kulturális eltérése miatt már a nagyobb régiók szerint haladva végzi el, tehát külön tárgyalja a szerző Anglia, Wales, Skócia, valamint Észak-Írország és Írország területét. Ugyanebben a rendben számol be a vikingek (8. sz. vége–1066) és a normannok (1066–1485) koráról. A tájkép és a településszerkezet a Tudor-korszak hajnalán nyerte el mai formáját, ezért 1485-ig mutatja be részletesebben a szigeteken történt eseményeket a szerző.

Miután az olvasó megismerkedett a térség földrajzi, nyelvi és népességtörténeti arculatával, helynévfajták szerint mutatja be a Brit-szigetek helynévkincsét – kezdve a víznevekkel (álló- és folyóvizek, illetve mocsarak neveivel). A szigetek különböző régióiban kialakult korai víznevek – nem meglepő módon – nagy hasonlóságot mutatnak mind egy-

mással, mind pedig a kontinens nagyobb vízfolyásainak neveivel. Ez azzal magyarázható, hogy a nagyobb (de néha a közép- vagy kisebb) vizek nevei indoeurópai (más terminussal óeurópai) gyökerűek. A fejezet a prekelta (óeurópai) víznevek mellett beszél kelta (brit és gael), latin, ó- és középgangol, óskandináv (óészaki), valamint normann (francia) eredetű hidronimákról is. A nagy ívű elemzés kimutatja, hogy a víznévkinccs tanúságtétele megerősíti az egyes népek terjedési irányát, mértékét és idejét is. A kelta eredetű nevek például rendre nagyobb vízfolyások elnevezései, számuk nyugat felé haladva növekszik. Szerkezeti felépítésüket tekintve főleg egyrészeseek: pl. *Brue* 'fürge', *Cray* 'tisza, friss', *Ock* 'lázac'. Ezzel szemben az Észak- és Kelet-Anglia területén gyakori óészaki eredetű víznevek inkább kis- és középvizeket jelölnek, s javarészt összetettek: pl. *Rawthey* 'vörös folyó', *Routenbeck* 'morajló folyó'.

Ezt követően etimologizálja a nagyobb szigetek neveit, a tájneveket, valamint a jelentősebb földfelszíni alakulatok (hegyek, völgyek, síkságok, erdők) neveit. Utóbbiak esetében újra eredetük szerint, azaz prekelta és kelta, latin, óangol, óskandináv és francia eredetű elnevezésekről beszél. Az elemzés izgalmas jelentéstani megfigyelésekre is lehetőséget adott. Az Észak-Európa síkvidékeiről érkező angol és szász népek a magukkal hozott földrajzi közneveket használva nevezték meg az újonnan megszállt területeket. Ennek következtében a kis és közepes nagyságú térszíni alakulatok köznévi megnevezéseit használták fel a nagyobb földrajzi objektumok elnevezésekor, így az érintett szavak (pl. *dūn*, *hōh*, *mōr*) lassan jelentésbővülésen mentek keresztül. Ugyanakkor hegyek megnevezésére szívesen kölcsönöztek földrajzi közneveket más nyelvekből (kelta, óészaki, francia) is.

A monográfia legterjedelmesebb, a kötet több mint felét kitevő ötödik fejezete a településneveket veszi górcső alá. E rész rövid bevezetőjében azokról a korai történeti forrásokról olvashatunk, melyek tartalmazznak településneveket (ilyen pl. Ptolemaiosz Geográfiája vagy a Tribal Heritage c. területfelmérés). Ezt követően elsőként a személyre, birtokosra utaló településneveket mutatja be BÖLCSKEI ANDREA. A világi személyeket e nevekben jelölhetik egyrészt személynévvel (pl. *Thurston* < *Thūr* szn.), másrészt társadalmi rangot, címet, méltóságot kifejező közszóval (pl. *Kingsbury* 'a király megerősített majorsága', *Knighton* 'a király vagy a nemes szolgáinak, katonáinak, a lovagoknak a birtoka'). Az egyházi személyre utaló településnevekben olyan közszói elemekkel találkozunk, melyek az egyházi személyre magára utalnak (pl. *Bishopton* 'a püspök birtoka', *Preston* 'az egyházi személyek (föld)birtoka'). Emellett egyházi intézmények és szervek is megjelennek névrészként, szintén köznévi (pl. *Abdy* 'apátsághoz tartozó tulajdon') vagy tulajdonnévi (pl. *St Paul's Walden* 'Szent Pál[-székesegyház] Waldene) lexémával kifejezve.

A társadalmi csoportra utaló településnevek gyakran utalnak a lakosság vagy a hódítók törzsi hovatartozására. A brit kelta törzsekre utal például a *Bretton* 'a britek települése', angolszászra a *Hastings* 'Hæsta népe', óskandinávok jelennek meg *Danby* 'dánok falva' nevében, normann franciákról kapta a nevét *Flimby* 'a flamandok falva'.

A kereszténység elterjedése előtt politeista vallások hagyományával számos településnév összefüggésbe hozható. A brit kelta mitológia egyik istenségének a neve jelenik meg a *Camulodunon* 'Camulos erődtímenye'. Az angolszász pogány világképpel kapcsolható össze pl. a *Wye* 'pogány szentély'. A kelta jellegű és a római típusú kereszténység több szempontból is eltér egymástól, mindkettő lenyomata megmutatkozik azonban a településnévi állományon. A kelták leszármazottjai által lakott területeken a második leggyakoribb településnév-típus a partocíniumra utaló neveké. Ezzel szemben az angolszász régiókban

kifejezetten ritkának számít ez a típus. Előbbire szolgáltat példát a *Llanveris* 'Szent Peris temploma' vagy a *St Andrews* 'Szent Andrásé' név. Az ó- és középgangol korszak keresztény világképével hozható kapcsolatba pl. a *Dewchurch* 'Dewi, azaz Szent Dávid temploma'.

Külön kategóriaként tárgyalja a mű a településtípusra utaló elnevezéseket. A korai egyrészes településnevekben és a kétrészes nevek utótagjában megjelenő településtípusra utaló köznevek igen gazdag csoportot alkotnak. A brit korszak települései törzsi központok, erősített táborhelyek voltak. Ez jelenik meg pl. a *Durolitum* 'fallal körülvett város a gázlónál' vagy *Bury* 'a megerősített hely[nél]' névben. Római jellegű településre utalhat pl. az óangol *wīc* 'brit-római település' köznév, mely a latin *vicus* 'függő helyzetben lévő település, falu' szó átvétele lehet. Ez jelenik meg pl. a *Norwich* 'az északi falu' névben. Angolszász jellegű településekre utaló nevek bemutatása igen részletes. Olvashatunk többet között a *-hām*, *-tūn*, *-ingahām*, *-ingtūn*, *-wīchām*, *-worth* stb. utótagú nevekről. Az óskandináv jellegű településekre utaló nevek kapcsán a *-by*, *-thorp*, *-thveit* stb. alaprészi lexémát tartalmazó nevekről szól a szerző. A normann francia hatás jól tetten érhető a településnevekben, hiszen földbirtokokat szereztek, így a tulajdonjog kifejezése tetten érhető a nevekben megjelenő francia személynevekben. A francia hivatalnokok emellett a korábban használt nevek nyelvi arculatát is néhol átformálták. Például egyes nevek eredetileg *-feld* (>*-veld* > *-vell*) utótagját tévesen a fr. *ville* 'falu' szóval azonosították.

Sok településnév esetében valamilyen világi vagy egyházi rendeltetésű épület vagy építmény, létesítmény szolgáltatta a névadási alapot. Az ott lévő feltűnő hídról kapta nevét pl. *Stanbridge* 'köhíd', várról kapta a nevét *Montgomery* település. Monostorra, apátságra utalnak a *Soutminster* 'déli monostor' és *Greyabbey* 'szürke apátság' nevek. A templom-épület után nevezték el az *Eccles* 'templom, kelta keresztény központ' vagy a *Churchstow* 'templommal rendelkező hely' nevű helységeket. A kápolnára utal a *Nurney* 'kápolna', remetelakra az *Armitage* 'remetelak' elnevezés. A *Spittal* névben a 'kórház' jelentésű lexéma rejlik, míg a *Twycross* név 'két vagy kettős kereszt' jelentésű szerkezetre vezethető vissza.

A természeti környezetre utaló nevek között említi pl. a *Cumrew* 'a helyoldalnál lévő völgy', a *Defford* 'a mély gázló', a *Dublin* 'fekete tó', a *Limerick* 'kopár terület' elnevezéseket. Ritkább esetben a név valamilyen gazdasági tevékenységre utal: pl. *Greenwich* 'zöld kereskedőhely', *Potterton* 'a fazekas[ok] települése', *Smeeth* 'kovácsműhely'.

A településneveket bemutató nagy terjedelmű egység utolsó előtti alfejezetében a településnevek változását tanulmányozza BÖLCSKEI ANDREA. Egyik jellemző típusa úgy jön létre, hogy a név az egyik nyelvből átkerül a másik nyelvbe, melynek következtében igen gyakran hang- és jelentéstörténeti változásokon megy keresztül a név: például így lett a brit kelta **Mamucion* névből a latinban *Mamucium*, s normann hatásra mehetett végbe a *Stretford* > *Trafford* változás. Egy adott nyelven belül elsősorban szerkezeti változások jellemzőek. Egyik meghatározó tendencia a középgangol korszakban a megkülönböztető jelző segítségével történő névdifferenciálódás. Előtag hozzáadásával keletkezett pl. *Much* és *Little Hadham* korrelációs pár. A *Tarrant* nevű nagybirtok felbomlásával jöttek létre pl. a *Tarrant Gunville*, *Tarrant Hinton*, *Tarrant Keyneston* stb. elnevezések. Természetesen más típusú változásokra is találunk példát, így beszél a szerző ellipsziszről, redukcióról, bővülésről, valamint névelem- és névrészcséről.

Végül a korai településnevek kronológiai rétegzettségét mutatja be a szerző, mégpedig azt állítva a vizsgálat középpontjába, hogy egy-egy, a területen élő nép helynévadási és helynévhasználati tradíciója hogyan hatott a településnév-rendszerre.

Bölcскеi Andrea egy rövidebb egységet szánt munkájában a mikrotoponimáknak, ezen belül a kisebb földrajzi objektumok és utak neveinek a bemutatására is hangsúlyt fektetve arra, hogy milyen település-, birtok-, gazdaság- és művelődéstörténeti következtetések vonhatók le belőlük. Fejezet felvállalt célja az ide tartozó nevek szemantikai sokszínűségét bemutatni a teljesség igénye nélkül: pl. épületekre, építményekre utaló nevek (*Twyhacche* 'két kapu'), földterületi tulajdonjoggal kapcsolatos nevek (*Wrothey* 'alacsonyan fekvő vitás föld'), falusi vígságokra utaló nevek (*Gamenhulle* 'hely, ahol a játékok zajlanak'), a néphittel összefüggő nevek (*Hascecomba* 'a boszorkány völgye'). Emellett ugyanakkor szól az angolszász közgyűlések helyszínét jelölő nevek két jellegzetes típusáról, a nőkre utaló elnevezésekről (pl. a valószínűleg Szent Katalinra utaló *Lady Hill*), valamint az egyházzal összefüggésbe hozható nevek csoportjáról (pl. *Achadh an Easbuig* 'a püspök mezeje'). Részletesebben beszél a szerző a skót gael népcsoport helyneveiről is. Önálló elemzést kaptak emellett a Brit-szigetek úthálózatának nevei. Noha a római fennhatóság idején épült ki sok ma is használatos út nyomvonala, ezek nevei az óangolból származnak.

Bölcскеi Andrea vállalkozása – a vizsgált terület kiterjedtsége miatt – rendkívül gazdag névanyag bemutatására törekszik. Az egyes eddig bemutatott elemzések elsősorban a nevek szemantikai tartalmára koncentrálnak, azonban ezek csupán arányokat közölnek, érthető módon pontos számadatokat nem tartalmaznak. A korábbi fejezetek az egyes helynévtípusokat állították az elemzés középpontjába, míg a záró, összegző egységben a szerző tágabb, területi alapú általánosításokra vállalkozik. Itt egy-egy térség – például Anglia vagy Skócia – jelenlegi helynévállományát vizsgálja meg, és ezen belül nyelvi rétegenként haladva határozza meg a legjellemzőbb korai helynévtípusokat és azok sajátosságait. Emellett feltárja a korai és a ma használatos helynevek közötti kapcsolatokat is.

A munka alapvetően olvasmányos módon vezeti be az olvasót a Brit-szigetek korai névkincsébe. Mivel számtalan példa illusztrálja az elemzést, nem válik zavaróvá, hogy a nyelvészeti szakmunktól megszokott hivatkozási rendszertől – a kiadó gyakorlatának megfelelően – eltér a szerző, s lábjegyzetben adja meg a referenciákat. Történeti munka lévén hiányérzetet kelthet azonban az olvasóban az, hogy a nevek első előfordulásának az éve nincs feltüntetve minden esetben. A hivatkozások alapján azonban természetesen ennek utána tud járni az érdeklődő olvasó.

A munka erőssége, hogy bizonyos esetekben nem törekszik állásfoglalásra a nevek eredetét illetően. A névtudományi fejtegetéseket igen gyakran hang- és szótörténeti levelezések kísérik. Egy-egy név elemzése kapcsán polemizálhatunk a szerzővel, hogy miért egy bizonyos kategóriába sorolja a nevet. A *Studdal* 'méneserdő', *Troutbeck* 'pisztrángos folyó', *Westmill* 'nyugati malom' nevek például a gazdasági tevékenysége utaló településnevek között szerepelnek. E besorolások vitathatóak meglátásom szerint, mégis rávilágítanak arra, hogy a kategorizálás nem mindig egyértelmű, és olykor eltérő értelmezésekre ad lehetőséget.

Az onomasztika interdiszciplináris jellege jól kirajzolódik a munkában. Régészeti, történelemtudományi, gazdaság- és népességtörténeti stb. információkkal támasztja alá, illusztrálja mondandóját a szerző. A részletes történelmi és kultúrtörténeti háttér lehetővé teszi, hogy a korszak minél előbb és árnyaltabb képét mutassák be az elemzések.

A monográfia alapossága és nyitottsága a különböző tudományterületek irányába méltán helyezi el BÖLCSCSEI ANDREA munkáját az onomasztika kutatási térképén.